

CÜMLE ÖGELERİNİN TASNİFİ

CLASSIFICATION OF ELEMENTS OF THE SENTENCE

Şahap BULAK*

Öz

Cümle ögelerinin doğru tasnifi, Türkçe söz dizimindeki sorunların çözümünde büyük önem arz etmektedir. Bugüne kadar yayımlanan söz dizimini konu alan makalelerde ve söz dizimi kitaplarında özne ile yüklem asıl/temel/zorunlu öge; bunların dışındaki ögeler ise yardımcı öge olarak değerlendirilmiştir. Fakat bu tasnif, cümle ögelerinin niteliklerini tam olarak yansıtmadığı için söz dizimindeki sorunların çözümüne yardımcı olmadığı gibi bu sorunların çözümünü de geciktirmiştir. Bu durum cümle ögelerinin yeni bir tasnifine ihtiyaç olduğunu göstermektedir. Bu çalışma söz konusu ihtiyacı gidermek ve söz dizimindeki diğer sorunların çözümüne katkıda bulunmak amacıyla yapılmıştır.

Çalışmada öncelikle bugüne kadar yayımlanmış söz dizimini konu alan makaleler ve söz dizimi kitaplarında esas alınan cümle ögelerinin tasnifleri özetlenmiştir. Bunlar üzerine yapılan kısa bir değerlendirmeden sonra cümledeki ögeleri ihtiyaca cevap verecek şekilde tasnif edilmiştir. Cümle ögeleri, cümledeki işlevleri ve nitelikleri dikkate alınarak temel öge, zorunlu ögeler ve seçimli ögeler olmak üzere üçe ayrılarak sınıflandırılmıştır. Daha sonra temel öge, zorunlu ögeler ve seçimli ögeler ayrı başlıklar altında incelenerek özellikleri ve tanımları verilmiştir. Temel ögenin cümlelerin kurucu ögesi olan yüklemden oluştuğu, zorunlu ve seçimli ögelerin ise cümlede kullanılan yükleme göre değişkenlik gösterdiği kanısına varılmıştır. Söz konusu ögelerin belirleyicileri üzerinde durularak cümlede yer almalarının neye bağlı olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca çalışmada dile getirilen fikirlerin uygulamasını gösteren örnek cümle çözümlenmeleri yapılmıştır.

* Yrd. Doç. Dr., Siirt Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, elmek:sahapbulak@gmail.com

Gönderim Tarihi: 24.08.2015
Kabul Tarihi: 20.10.2015

•

Anahtar Kelimeler

Türkiye Türkçesi, söz dizimi, cümlelerin ögeleri, temel öge, zorunlu öge, seçimlik öge

•

Abstract

Accurate classification of the elements of the sentence plays an essential role in resolution of the problems in Turkish syntax. Within the articles and syntax books about the syntax published up to now, while subject and predicate have been considered as main/key/compulsory elements, elements other than those have been regarded as auxiliary elements. However, since such a classification does not represent the qualities of the elements of the sentence in full, it did not only leave resolve the problems unsolved in syntax but also delayed its resolution. This situation reveals a requirement for a new classification for items of the sentence. This study has been carried out to meet the need in question and contribute to the resolution of other problems.

First of all, classifications of elements of the sentence based upon in articles and syntax books about syntax published up to now have been summarized. Following a short review upon these, elements of the sentence have been classified in a manner to fulfil the need. Elements of the sentence have been classified as main, compulsory and optional elements, divided into three considering their functions and qualities within the sentence. Then, features and definitions of the main, obligatory and optional elements have been given being reviewed under separate titles. It has been concluded that main element is derived from predicate that is the constituent element, while compulsory and optional elements vary depending on the predicate used within the sentence. Dwelling upon the determiners of the elements in question, on what issue their falling within the sentence depends has been determined. Besides, sample sentence analysis demonstrating practice of the ideas stated within the study has been made.

•

Keywords

Turkey Turkish, syntax, elements of the sentence, main element, compulsory element, optional element

•

1. GİRİŞ

Türkçe ile ilgili bilimsel çalışmalar bir yandan hızla artarken bir yandan da nitelik değiştirmektedir. Eski çalışmaların oluşturduğu geleneksel dil bilgisinin açtığı yolda, modern bakış açılarıyla yapılan bilimsel çalışmalar ile gramer sorunlarına çözüm bulma çabaları sürmektedir. Ancak buna rağmen birçok konuda henüz bir görüş/kabul birliği sağlanabilmiş değildir. Ses bilgisi, şekil bilgisi, sözcük bilgisi ve anlam bilgisi alanlarında olduğu gibi cümle bilgisi alanında da çözülmesi gereken birtakım sorunlar bulunmaktadır. Bunların başında cümle ögelerinin nitelikleri ve sınırlarının belirlenememesi sorunu gelmektedir. Son yıllarda bu alanda birçok makale ve söz dizimi kitabı yayımlanmasına rağmen esas alınan farklı yöntem ve bakış açıları nedeniyle bu sorunun çözümünde istenen mesafe alınamamıştır.

Cümle ögeleri konusunda çözülmesi gereken önemli sorunlardan biri, ögelerin niteliklerini tam olarak yansıtan bir tasnifin yapılamamasıdır. Cümle ögelerinin niteliklerini tam anlamıyla yansıtan bir tasnif yapıldığı takdirde cümle ögeleriyle ilgili diğer sorunlar daha kolay çözüme kavuşacaktır. Böyle bir tasnifle cümle ögelerinin türleri, kapsamaları, kullanıldıkları yerler ve işlevleri daha iyi belirlenebilir.

Söz dizimini konu alan makalelerde ve söz dizimi kitaplarında cümle ögelerinin tasnifi konusunda farklı ifadelerle de olsa birbirine yakın yaklaşımlar sergilenmiştir. Bunlar incelendiğinde cümle ögelerinin tasnifi konusunda birbirine yakın üç ayrı yaklaşım görülür. Akerson (2007: 162), Karaağaç (2011: 186), Hengirmen (2007: 322), Deny (1941: §1170-1173), Gencan (1975: §8.1), Dizdaroğlu (1976: 11), Ediskun (2010: 328), Özmen (2013: 5) ve Üstünova (2000: 489)'nın esas aldığı birinci görüşe göre özne ve yüklem temel ögeler; diğer ögeler yardımcı ögedir. Ergin (1993: 377) cümle ögelerinden fiil ve faili esas unsur; diğer ögeleri yardımcı unsur, Bilgegil (2009: 15) özne ve yüklemi esas ögeler; diğer ögeleri tamamlayıcı ögeler, Kononov (1956: §767-850) özne ve yüklemi baş ögeler; diğer ögeleri yardımcı ögeler olarak niteleyerek bu görüşle örtüşen bir yaklaşımı farklı ifadelerle dile getirmiştir.

İkinci yaklaşımı, birinci görüşteki dilciler gibi cümlenin ögelerini kesin yargılarla ayırmak yerine daha esnek bir tasnif yapan dilcilerin görüşü oluşturur. Bunlardan Karahan (1999: 46) cümlenin ögeleri konusunda kesin bir tasnif yapmayı yüklemi ana unsur, özneyi ondan sonraki en önemli unsur olarak nitelemiştir. Biraz farklı bir şekilde ifade etse de Özkan-Sevinçli (2011: 119,126) de

yüklemi temel öge, özneyi ondan sonraki en önemli öge olarak niteler. Banguoğlu (2000: §438-442), Emre (1945: §115) ve Hatipoğlu (1972: 100) ise tasnif yerine cümle ögelerini önem derecesine göre vererek yüklem, özne, nesne ve tümleçler şeklinde bir sıralama yapma yoluna gitmişlerdir.

Üçüncü görüş ise, cümlenin tek temel ögesinin yüklem olduğunu savunan görüştür (Bulak 2013: 1116; Delice 2003: 134; Atabay vd. 2003: 20). Bulak (2013:1116) ve Delice (2003: 134) yüklem cümlenin tek temel ögesi olduğunu kabul edip cümlenin ögelerini; temel ögeler, zorunlu ögeler ve seçimlik ögeler olarak tasnif ederken Atabay vd. (2003: 20) yüklem cümlenin en önemli ögesi olduğunu söylemekle yetinmiştir.

Yukarıda zikredildiği gibi cümle ögelerinin doğru tasnifi, Türkçe söz dizimindeki sorunların çözümünde büyük önem arz etmektedir. Bugüne kadar yayımlanmış söz dizimini konu alan makalelerde ve söz dizimi kitaplarında özne ile yüklem asıl/temel/zorunlu öge; bunların dışındaki ögeler ise yardımcı öge olarak değerlendirilmiştir. Fakat bu tasnif, cümle ögelerinin niteliklerini tam olarak yansıtmadığı için söz dizimindeki sorunların çözümüne yardımcı olmadığı gibi, bu sorunların çözümünü de geciktirmiştir. Bu durum cümle ögelerinin yeni bir tasnifine ihtiyaç olduğunu göstermektedir.

Söz konusu ihtiyacı gidermek ve söz dizimindeki diğer sorunların çözümüne katkıda bulunmak amacıyla yapılan bu çalışmada öncelikle söz dizimini konu alan makaleler ve söz dizimi kitaplarında esas alınan cümle ögelerinin tasnifleri özetlenmiştir. Bunlar üzerine yapılan kısa bir değerlendirmeden sonra cümle ögeleri; cümlenin yönetme erkinin sınırları içinde, cümledeki işlevleri ve nitelikleri dikkate alınarak temel öge, zorunlu ögeler ve seçimlik ögeler olmak üzere üçe ayrılarak sınıflandırılacaktır. Daha sonra temel öge, zorunlu ögeler ve seçimlik ögeler ayrı başlıklar altında incelenerek özellikleri ve tanımları verilecektir. Söz konusu ögelerin belirleyicileri üzerinde durularak cümlede yer almalarının neye bağlı olduğu tespit edilecektir. Ayrıca çalışmada dile getirilen fikirlerin uygulamasını gösteren örnek cümle çözümlemeleri yapılacaktır.

2. Niteliğine Göre Cümlenin Ögeleri

Türkçe söz dizimi ve cümlenin ögeleri ile ilgili; başta cümle ögelerinin nitelikleri ve sınırlarının tam olarak belirlenememesi sorunu olmak üzere birçok sorun bulunmaktadır. Bu sorunlar Türkçenin öğrenilmesi ve öğretilmesi konusunda büyük sorun oluşturmaktadır. Türkçe söz diziminin iyi tahlil edilebilmesi için cümle ögelerinin niteliklerinin iyi belirlenmesi ve sınırlarının kesin çizgilerle birbirinden ayrılması gerekir. Bu yapıldığı takdirde bütün ögelerin özellikleri ve işlevleri daha net bir şekilde belirlenebilecektir.

Cümle öğelerini konu alan yayınların ekseriyetinde yüklem ve özneyi cümlelerin temel ögesi; diğer öğeleri yardımcı öge sayan yaklaşım, sadece yüklem cümlelerin en önemli ögesi olduğunu söylemekle yetinen esnek yaklaşım ve öğelerin önem derecelerine göre sıralanması şeklindeki yaklaşımdan oluşan tasnifler, Türkçe cümle yapısını yansıtmaktan ve cümle öğeleriyle ilgili sorunların çözümüne katkı sağlamaktan uzaktır. Bu durum yeni bir tasnifi elzem kılmaktadır. İşleve dayalı olması gereken bu tasnif ihtiyaca cevap verebilecek nitelikte olmalıdır. Bu bilgiler ışığında cümle öğelerinin niteliklerine göre yeni bir tasnifin yapılması ve öğelerin cümlede yer almasının belirleyicisinin de ortaya konması gerekir. Bu yapıldığı takdirde cümlede yer alan öğelerin özellikleri ve işlevleri daha net bir şekilde belirlenebilir. Bunun için cümle öğelerinin temel öge, zorunlu öğeler ve seçimlik öğeler olmak üzere üçe ayrılarak incelenmesi gerekir.

2.1. Temel Öge

Cümle öğelerini konu alan bilimsel makale ve söz dizimi kitaplarında, yüklem cümlelerin temel ögesi yani olmazsa olmaz kurucu ögesi olduğu konusunda bir görüş/kabul birliği vardır. Fakat öznenin cümlelerin temel ögesi olduğu konusunda görüş/kabul birliği yoktur. Öznenin cümlelerin kurucu ögesi olup olmadığı konusu, özne hakkındaki fikir ayrılıklarının temelini oluşturmaktadır. Konuya geleneksel dil bilgisi açısından yaklaşan dilciler öznenin cümlelerin temel ögesi yani olmazsa olmazı olduğunu savunurken bazı dilciler öznenin cümlelerin olmazsa olmazı olmadığını, yüklem anlamının istediği ve anlamının tamamlanması için gerekli olan zorunlu bir öge olduğunu savunmaktadır (Atabay vd. 2003: 20; Bulak 2013: 1116; Delice 2003: 134; Özmen 1995: 224-227). Bu sebeple temel ögeyi belirlemek ve tanımlayıp özelliklerini tespit edebilmek için öncelikle öznenin cümledeki yerini belirlemek gerekir.

Özne türlerinin adlandırılışı, özne yüklem ilişkisi, edilgen fiillerin yüklem olduğu cümlelerde özne olup olmadığı gibi özne ile ilgili önemli bazı sorunların çözümü, öznenin cümlelerin kurucu yani temel ögesi olup olmadığı hususunun açıklığa kavuşmasına bağlıdır. Bu sebeple özne hakkındaki söz konusu sorunların çözülebilmesi için öncelikle öznenin cümlelerin kurucu ögesi olup olmadığı hususunda bir görüş/kabul birliğinin sağlanması gerekir. Bu görüş/kabul birliği sağlandığı takdirde başta öznesiz cümle kurulumu ve edilgen fiillerin yüklem olduğu cümlelerde özne olup olmadığı tartışmaları olmak üzere; özne yüklem ilişkisi, özne türlerinin adlandırılışı gibi özneye ilgili birçok sorun kendiliğinden çözülecektir.

Yukarıda özetlendiği üzere, dilcilerin önemli bir kısmı özneyi yüklemle birlikte cümlelerin temel ögesi olarak kabul eder. Bu şekilde düşünen dilciler

genellikle dil malzemesinden değil, genel mantık kurallarından hareketle, yüklem in daha doğrusu fiilin bulunduğu her yerde mantıken bir öznenin bulunması gerektiğini savunurlar. Bu şekilde yapılan tasniflerde esas alınan her cümlede bir özne olması gerekliliğinden dolayı yüklemi edilgen fiillerden oluşan cümlelerdeki düz tümleçler de özne sayılmakta, buna özne veya genellikle sözde özne denmektedir.

Özneyi cümlenin kurucu/temel ögesi saymayan dilciler de mevcuttur. Bu görüş gittikçe yaygınlık kazanmaktadır. "Türk Gramerinin Sorunları" toplantısında Hamza Zülfikar'ın "Özne Türleri ve Bunların Adlandırılışı" bildirisinden sonra, tartışma bölümünde Leyla Karahan öznesiz cümle olabileceği için öznenin temel öge sınıfından çıkarılması gerektiğini öneri olarak sunmuştur (Zülfikar 1995: 43-51). Neşe Atabay ve arkadaşları "Türkiye Türkçesinin Sözdizimi" adlı kitaplarında öznesiz cümleleri konu başlığı olarak almış ve bu cümlelere ilişkin değerlendirmelerde bulunmuştur (Atabay vd.2003: 44-47). H. İbrahim Delice "Türkçe Sözdizimi" adlı kitabında cümlenin tek temel ögesinin yüklem olduğunu belirtir (Delice 2003: 134). Mehmet Özmen cümlenin tek temel ögesinin yüklem olduğunu ve diğer ögeleri yüklem in belirlediğini söyler (Özmen 1995: 224).¹ Öznenin cümlede kurucu/temel öge olmadığı ve öznesiz cümle kurulabileceği hususunda en kesin ifadeler "Özne Türleri Üzerine" adlı makalede dile getirilmiştir. Öznesiz cümleler özellikleri ve örnekleriyle verilerek Türkçede öznesiz cümle kurulabileceği ispat yoluna gidilmiştir (Bulak 2013: 1116).

Yüklemi geçişli ve geçişsiz edilgen (meçhul çatılı) fiillerden oluşan cümleler ile yüklemi etken fiillerden oluşan kalıplaşmış ifadelerden oluşan cümlelerde özne bulunmaz. Öznesiz cümleler nitelik bakımından iki farklı özellik göstermektedir. Bazı öznesiz cümlelerde özne tamamen yoktur. Yüklemdeki iş, oluş, durum ve hareketin kim tarafından yapıldığı hiçbir şekilde belli değildir. Bu tür cümleler öznesi olmayan cümlelerdir. Bazı öznesiz cümlelerde ise özne çeşitli şekillerde diğer ögelerin içinde verilir. Yüklem in bildirdiği iş, oluş, durum ve hareketin kim tarafından yapıldığı bellidir. Fakat bu cümlelerde özne doğrudan değil, dolaylı olarak veya başka ögeler içinde verilir. Bu tür cümleler ise öznesi gösterilmeyen cümlelerdir (Bulak 2013: 1116-119).

Bütün bunlar cümlede tek bir temel/kurucu öge yani olmazsa olmaz öge olduğunu gösterir. Bu öge de cümlenin temel ögesi olan yüklemdir. Eksiltili cümlelerde bile mutlaka bir yüklem vardır. Fakat çeşitli sebeplerle düşmüş veya kullanılmamıştır. Türkçede cümle kurabilmek için mutlaka yüklem e ihtiyaç

¹ Mehmet Özmen "Türkçenin Sözdizimi" adlı kitabında özne ve yüklemi temel ögeler; diğer ögeleri yardımcı öge olarak değerlendirmiştir (Özmen 2013: 5).

vardır. Ancak özneye her zaman ihtiyaç yoktur. Öznesiz cümle kurulabilir ama yüklemsiz cümle kurulamaz. Bu sebeple Türkçe cümlede tek bir kurucu/temel öge vardır. O da yüklemdir.

Cümlede olmazsa olmaz olan yani her zaman mutlaka bulunması gereken ve cümlelerin zorunlu ve seçimlik ögelerinin belirleyicisi olan kurucu ögeye temel öge denir. Türkçe cümlede tek bir kurucu/temel öge vardır. O da yüklemdir. Bir cümle kurmak için cümlelerin kurucu ögesi olan yüklem olmak zorundadır. Cümledeki diğer ögeler, oluştukları kelime veya kelime gruplarına göre değil, yükleme karşı aldıkları duruma göre öge değeri kazanırlar. Cümlelerin yöneticisi olan yüklem, anlamını tamamlamak için cümlede yer alan zorunlu ve seçimlik ögelerin belirleyicisidir.

2.2. Zorunlu Ögeler

Cümlelerin temel ve kurucu ögesi olan yüklem cümlelerin yöneticisi olduğu için aynı zamanda diğer ögelere "öge değeri" verir. Yüklem dışındaki ögeler oluştukları kelimelere veya kelime grubuna göre değil yükleme karşı aldıkları duruma göre öge değeri kazanırlar. Bu ögeler cümlede yüklem tamamlayıcılarını oluşturur. Cümlelerin kurucu ögesi olan yüklem, cümlede yer alan kelime ve kelime gruplarını yöneten temel öge olarak cümlede hangi ögelerin kullanılacağını da belirler. Bu ögeler yüklem yönetimi çerçevesine giren unsurlardır. Bir yüklemle anlamlı ve doğru bir cümle kurabilmek için o yüklem yönetimi çerçevesine giren bütün ögeleri kullanmak gerekir. Dolayısıyla cümlede yüklem anlamının tamamlanması için gerekli olan kelime ve kelime gruplarının oluşturduğu ögeler zorunlu ögelerdir.

Cümlelerin kurucu/temel ögesi olan yüklem yönetimi çerçevesine giren ve yüklem anlamının tamamlanması için cümlede yer alması elzem olan ögelere zorunlu ögeler denir. Yüklem anlamının tamamlanması ve doğru bir cümle oluşturabilmesi için mutlaka gerekli olan bu ögeler tamamlayıcı özellik taşır. Bir cümlede hangi zorunlu ögelerin bulunması gerektiğini tayin eden yüklemdir. Dolayısıyla cümleyi kuran yüklem anlamının tamamlanması için istediği ögelerin cümlede bulunması zorunludur. Bu ögeler cümlede bulunmadıkları zaman anlamda bir eksiklik veya daralma olur.

Cümlelerin yöneticisi ve temel ögesi olan yüklem, cümlede hangi ögelerin zorunlu öge olarak yer alacağını belirler. Buna yüklem yönetimi çerçevesi denir. Bir fiilin yönetimi çerçevesi, o fiilin hangi ögelerle cümle kurabileceğini ve hangi zorunlu ögelerin o fiilin kurduğu cümlede yer alması gerektiğini; fiilin değerliliği ise o fiilin alacağı öge sayısını gösterir (Akerson 2008: 166-167). Fiil cümlelerinin yüklemi zaten fiilden oluşurken isim cümlelerinin yüklemi de bir isim unsuru ile

ek fiilden oluşur. Ek fiil de neticede fiildir. Buradan hareketle bir yüklemün yönetim çerçevesi de o yüklemün hangi ögelerle cümle kurabileceğini ve hangi zorunlu ögelerin o yüklemün kurduğu cümlede yer alması gerektiğini; yüklemün değerliliği ise, o yüklemün alacağı zorunlu öge sayısını gösterir.

Bir cümledeki zorunlu ögeler cümlede yer alan yüklemün yönetim çerçevesine göre değişkenlik gösterir. Zorunlu ögelerin belirleyicisi ve kurucu/temel öge olan yüklemün zorunlu öge olması zaten söz konusu değildir. Bağımsız tümleçler ise yükleme sorulan hiçbir soruya vermedikleri ve yüklemden bağımsız olarak cümlede yer aldıkları için seçimlik ögelerdir. Bunların dışındaki ögeler cümlede kullanılan yükleme bağlı olarak zorunlu öge olabilirler. Türkçede öznesiz cümleler dışındaki cümlelerde özne genellikle zorunlu öge olarak yer alırken yüklem ve bağımsız tümleç dışındaki düz tümleç, dolaylı tümleç ve zarf tümleçleri de kullanılan yüklemün yönetim çerçevesine girdikleri zaman zorunlu öge olabilirler.

2.3. Seçimlik Ögeler

Türkçe bir cümlede her zaman sadece kurucu/temel ve zorunlu ögeler bulunmaz. Bazen yüklemün yönetim çerçevesi ve dil kullanıcısının tercihine bağlı olarak cümlede anlamını zenginleştirmek amacıyla başka ögeler de yer alabilir. Bu ögeler, cümlede olmazsa olmaz olmadıkları gibi cümlede anlamını tamamlayıcı bir özellik de taşımazlar. Cümlede bulunmamaları bir anlam eksikliği veya daralmasına yol açmaz. Fakat cümlede bulunmaları cümlede anlamını zenginleştirir. Bu sebeple bu tür ögeler seçimlik ögeler olarak değerlendirilmelidir.

Seçimlik ögeler, yüklemün yönetim çerçevesine giren fakat yüklemün anlamının tamamlanması için elzem olmayan ögelerdir. Bu ögeler yüklemün anlamının tamamlanmasıyla doğrudan ilgili olmayan ögelerdir. Yüklemün değerliliğini gösteren zorunlu ögelerin dışındaki ögeler olan seçimlik ögelerin cümleyi anlam ve anlatım bakımından zenginleştirici özelliği vardır. Seçimlik ögelerin ana işlevi budur.

Cümlede yöneticisi olarak yüklem, anlamını tamamlamak için cümlede yer alan zorunlu ögelerin tek belirleyicisi; seçimlik ögelerin ise dil kullanıcısıyla birlikte belirleyicisidir. Yüklem seçimlik ögelere uygun olduğu halde dil kullanıcısı tarafından seçimlik ögeler cümlede kullanılmayabilir. Aynı şekilde dil kullanıcısı da istediği ögeyi değil yüklemün yönetim çerçevesine girebilen ögeleri seçebilir. Bu sebeple seçimlik ögelerin belirleyicisi yüklem ve dil kullanıcısıdır.

Kurucu/temel öge olduğu için yüklemün cümlede seçimlik öge olması söz konusu değildir. Özne ise, edilgen çatılı fillerin yüklem olduğu cümlelerde "...

tarafından" veya "... ca/ce" gibi yapıların içinde seçimlik öge olarak kullanılabilir. Bu tür kullanımların dışında özne genellikle zorunlu öge olarak cümlede yer alır. Bunların dışındaki düz tümleş, dolaylı tümleş, zarf tümleş ve bağımsız tümleşler cümlede yükleme karşı durumlarına göre seçimlik öge olarak yer alabilir.

2.4. Örnek Cümle Çözümlemeleri

2.4.1. Sadece yüklemden oluşan cümlelerde zorunlu ve seçmeli ögeler bulunmaz. Bu tür cümleler temel ögeden oluşur.

1. *Cumhuriyetin ilk yıllarıydı.*

Cumhuriyetin ilk yıllarıydı/**yüklem/temel öge**

2. *Bol ürün alınan bir yıl olmuş.*

Bol ürün alınan bir yıl olmuş/**yüklem/temel öge**

3. *Kırılır.*

Kırılır/**yüklem/temel öge**

4. *Girilmez*

Girilmez/**yüklem/temel öge**

5. *Bir şey değil*

Bir şey değil/**yüklem/temel öge**

6. *Yanlıştan dönüldü.*

Yanlıştan dönüldü/**yüklem/temel öge**

2.4.2. Bir cümlede sadece temel ve zorunlu ögeler bulunabilir. Zorunlu öge sayısı cümlenin yüklemine değerliliğine bağlıdır. Buna göre aynı cümlede bir veya birkaç zorunlu öge bulunabilir.

1. *Yazık değil mi bunca emeğe.*

Bunca emeğe/**dolaylı tümleş**, yazık değil mi/**yüklem**

Temel öge: Yüklem, **Zorunlu Öge:** Dolaylı tümleş

2. *Bakkal bozuk malları bana sattı.*

Bakkal/**özne**, bozuk malları/**düz tümleş**, bana/**dolaylı tümleş**, sattı/**yüklem**

Temel öge: Yüklem, **Zorunlu Ögeler:** Özne/düz tümleş/dolaylı tümleş

3. *Bir torbada elli kilo un var.*

Elli kilo un/**özne**, bir torbada/**dolaylı tümleş**, var/**yüklem**

Temel öge: Yüklem, **Zorunlu Ögeler:** özne/dolaylı tümleş

4. *Dün, çok sıcak bir gündü.*

Dün/**özne**, çok sıcak bir gündü/**yüklem**

Temel öge: Yüklem, **Zorunlu Ögeler:** Özne

5. *Annem bana kırgındı*

Annem/özne, bana/dolaylı tümleş, kırgındı/yüklem

Temel öge: Yüklem, **Zorunlu Ögeler:** Özne/dolaylı tümleş

6. Ders anlaşıldı.

Ders/düz tümleş, anlaşıldı/yüklem

Temel öge: Yüklem, **Zorunlu Öge:** düz tümleş

7. Belirsizliğin daha çok süreceği sanılıyor.

Belirsizliğin daha çok süreceği/düz tümleş, sanılıyor/yüklem

Temel öge: Yüklem, **Zorunlu Öge:** düz tümleş

8. Bu söze gülünür.

Bu söze/dolaylı tümleş, gülünür/yüklem

Temel öge: Yüklem, **Zorunlu Öge:** dolaylı tümleş

2.4.3. Bir cümlede temel öge, zorunlu öge ve seçimlik ögeler yer alabilir. Zorunlu ögelerin sayısını yüklemün değeri belirler. Seçimlik ögelerin cümlede yer almasını ise yüklemün yönetim çerçevesi ve dil kullanıcısının tercihi belirler.

1. Ali şimdi sınıfta uyuyor.

Ali/özne, şimdi/zarf tümleş, sınıfta/dolaylı tümleş, uyuyor/yüklem

Temel öge: Yüklem, **Zorunlu Ögeler:** Özne, **Seçimlik Ögeler:** Zarf tümleş/dolaylı tümleş

2. Köylüler buğdaylarını bugün tüccara verdi.

Köylüler/özne, buğdaylarını/düz tümleş, bugün/zarf tümleş, tüccara/dolaylı tümleş, verdi/yüklem

Temel öge: Yüklem, **Zorunlu Ögeler:** Özne/düz tümleş/ dolaylı tümleş **Seçimlik Ögeler:** Zarf tümleş

3. Leyla bugün belediye düğün salonunda Ali Selim'le evlendi.

Leyla/özne, bugün/zarf tümleş I, belediye düğün salonunda/dolaylı tümleş, Ali Selim'le/zarf tümleş II, evlendi/yüklem

Temel öge: Yüklem, **Zorunlu Ögeler:** Özne/zarf tümleş II **Seçimlik Ögeler:** Dolaylı tümleş/zarf tümleş I/

4. İnşaata izinsiz girilmez.

İnşaata/dolaylı tümleş, izinsiz /zarf tümleş, girilmez/yüklem

Temel öge: Yüklem, **Zorunlu Öge:** Dolaylı tümleş **Seçimlik Öge:** Zarf tümleş

5. He, Ali elindeki paketi Fatma'ya verdi.

He/bağımsız tümleş Ali/özne, elindeki paketi/belirli düz tümleş, Fatma'ya/dolaylı tümleş, verdi/yüklem

Temel öge: Yüklem, **Zorunlu Ögeler:** Özne/ belirli düz tümleş, dolaylı tümleş **Seçimlik Ögeler:** Bağımsız tümleş

6. *Ama Rabia kapıyı çok geç açtı.*

Ama/bağımsız tümleş Rabia/özne, kapıyı/düz tümleş, çok geç/zarf tümleci, açtı/yüklem

Temel öge: Yüklem, **Zorunlu Ögeler:** Özne/düz tümleş **Seçimlik Ögeler:** Bağımsız tümleş/zarf tümleci

7. *Ayşe uzun zamandır Ali'ye âşıkmiş.*

Ayşe/özne, uzun zamandır/zarf tümleci, Ali'ye/dolaylı tümleş, âşıkmiş/yüklem

Temel öge: Yüklem, **Zorunlu Ögeler:** Özne/dolaylı tümleş **Seçimlik Ögeler:** Zarf tümleci

8. *Tipi yüzünden yollar kapandı.*

Tipi yüzünden/zarf tümleci, yollar/düz tümleş, kapandı/yüklem

Temel öge: Yüklem, **Zorunlu Öge:** Düz tümleş **Seçimlik Öge:** Zarf tümleci

9. *Kapı çilingir tarafından açıldı.*

Kapı/düz tümleş, çilingir tarafından/zarf tümleci, açıldı/yüklem

Temel öge: Yüklem, **Zorunlu Öge:** Düz tümleş **Seçimlik Öge:** Zarf tümleci

10. *Ağaçtaki limonlar ırgatlarca toplanmış.*

Ağaçtaki limonlar/düz tümleş, ırgatlarca/zarf tümleci, toplanmış/yüklem

Temel öge: Yüklem, **Zorunlu Öge:** Düz tümleş **Seçimlik Öge:** Zarf tümleci

11. *Dün dağa çıkıldı.*

Dün/zarf tümleci, dağa/dolaylı tümleş, çıkıldı/yüklem

Temel öge: Yüklem, **Zorunlu Ögeler:** Özne/dolaylı tümleş **Seçimlik Ögeler:** Zarf tümleci

3. SONUÇ

3.1. Türkçe söz diziminin birtakım sorunları bulunmaktadır. Cümle ögeleriyle ilgili sorunların önemli bir kısmı, cümle ögelerinin niteliklerine göre doğru bir şekilde tasnifi ile çözülebilir. Ancak bugüne kadar yapılan tasnifler cümle ögelerinin niteliklerini tam olarak yansıtmamaktadır.

3.2. Cümle ögeleri; temel öge, zorunlu öge ve seçimlik ögeler şeklinde tasnif edilmelidir. Bu şekilde yapılan bir tasnif, cümle ögelerinin niteliklerini tam olarak belirlenmesini sağlayabilir ve cümle ögeleriyle ilgili diğer sorunların çözümüne katkı sağlayabilir.

3.3. Cümlede olmazsa olmaz olan yani her zaman mutlaka bulunması gereken ve cümlelerin zorunlu ve seçimlik ögelerinin belirleyicisi olan kurucu ögeye temel öge denir. Cümle kurulması için gerekli olan yargıyı bildiren öge yüklem olduğu için yüklemsiz cümle kurulmaz. Cümlelerin kurucu ögesi olan yüklem, cümle

kurulması için tek başına yeterlidir. Bu yüzden cümlenin tek temel ögesidir. Cümlenin yönetme erkini elinde bulunduran yüklem, zorunlu ögeler ile seçimlik ögelerin belirleyicisidir.

3.4. *Cümlenin kurucu/temel ögesi olan yüklemın yönetim çerçevesine giren ve yüklemın anlamının tamamlanması için cümlede yer alması elzem olan ögelere zorunlu ögeler denir.* Cümlenin yönetme erkini taşıyan yüklemın anlamının tamamlanması için zorunlu ögelerin mutlaka cümlede bulunması gerekir. Tamamlayıcı özelliğe sahip olan zorunlu ögelerin belirleyicisi cümlenin yüklemidir.

3.5. *Seçimlik ögeler yüklemın yönetim çerçevesine giren fakat yüklemın anlamının tamamlanması için elzem olmayan ögelerdir.* Cümleyi kuran yani konuşanın tercihine göre kullandığı fakat gerek cümle kuruluşunda gerekse yüklemın anlamının tamamlanmasında mutlaka bulunması gerekmeyen ögelerdir. Yüklem uygun olduğu halde seçimlik ögeler dil kullanıcısı tarafından cümlede kullanılmayabilir. Aynı şekilde dil kullanıcısı da istediği ögeyi değil yüklemın alabildiği ögeleri seçebilir. Bu yüzden seçimlik ögelerin belirleyicisi yüklem ve dil kullanıcısıdır.

3.6. Temel öge, kurucu öge; zorunlu ögeler, tamamlayıcı ögeler; seçimlik ögeler ise, anlam ve anlatımı zenginleştirici ögelerdir.

KAYNAKÇA

- AKERSON, Fatma Erkman (2007), *Dile Genel Bir Bakış*, İstanbul: Multilingual Yayınları.
- ATABAY, Neşe - Özel, Sevgi - Çam, Ayfer (2003), *Türkiye Türkçesinin Sözdizimi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- BANGUOĞLU, Tahsin (2000), *Türkçenin Grameri*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- BİLGEGİL, Kaya (2009), *Türkçe Dilbilgisi*, İstanbul: Salkımsöğüt Yayınları.
- BULAK, Şahap (2011), "Türkiye Türkçesinde Düz Tümleç(Nesne)" *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 7/1 Winter 2012: 419-438.
- BULAK, Şahap (2013), "Özne Türleri Üzerine" *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 8/1, Winter 2013: 1101-1127.
- DELİCE, H. İbrahim (2007), "Yüklemin Özne ve Nesne İlişkisi" *CÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Aralık 2007, C 31: 141-145.
- DELİCE, H. İbrahim (2004), "Cümle Öğelerinin Sınıflandırılması ve Cümlenin Temel Öğeleri" *Türk Dili ve Edebiyatı Makaleleri* S. 4:127 - 170
- DELİCE, H. İbrahim (2003), *Türkçe Sözdizimi*, İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- DENY, Jean (1941), *Türk Dili Grameri (Osmanlı Lehçesi)*, Çev. Ali Ulvi Elöve, İstanbul: Maarif Matbaası.
- DİZDAROĞLU, Hikmet (1976), *Tümcebilgisi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- EDİSKUN, Haydar (2010), *Türk Dilbilgisi*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- EMRE, Ahmet Cevat (1945), *Türk Dilbilgisi*, İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ERGİN, Muharrem (1993), *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul: Bayrak Yayınları.
- GENCAN, Tahir Nejat (1972), *Dilbilgisi*, Ankara: TDK Yayınları.
- HATİPOĞLU, Vecihe (1972), *Türkçenin Sözdizimi*, İstanbul: Dergah Yayınları.
- HENGİRMEN, Mehmet (2007), *Türkçe Dilbilgisi*, Ankara: Engin Yayınları.
- KARAAĞAÇ, Günay (2011), *Türkçenin Söz Dizimi*, İstanbul: Kesit Yayınları.
- KARAHAN, Leyla (1999), *Türkçede Söz Dizimi*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- KONONOV, A. N. (1956), *Çağdaş Türk Edebi Dilinin Grameri*, (Tercüme: Sabit Paylı) Moskova- Leningrad.
- ÖZKAN-SEVİNÇLİ, Mustafa-Veysi (2011), *Türkiye Türkçesi Söz Dizimi (Kelime Çözümlemeli)*, İstanbul: Akademik Kitaplar Yayınevi.
- ÖZMEN, Mehmet (1995, Mart), "Cümlenin Altıncı Öğesi ve Bir Terim Önerisi", *Türk Dili Dergisi*, 519: 224-227.
- ÖZMEN, Mehmet (2013), *Türkçenin Sözdizimi*, Adana: Karahan Kitabevi.
- ÜSTÜNOVA, Kerime (2000). "Türkçede Asıl Unsurlar: Özne ile Yüklem", *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, C. 2000/1, S. 582: 489-497.
- ZÜLFİKAR, Hamza (1995), "Özne Türleri ve Bunların Adlandırılışı", *Türk Gramerinin Sorunları' Toplantısı* (22-23 Ekim 1993): 43-51, Ankara: TDK Yayınları.